

IFRAO 2018

3D - New research in the rock art traditions of the Alps

D3 - Consolata

Anthropomorphe cruciform study

Pascal Pannetier – 1 september 2018

Summary

Recerca sobre cruciformes	3
La distribució de cruciformes gravats.....	5
Anthropomorphic cruciform possible evolution	9
Les variants cruciformes.....	9
La relació entre la pedra cruciforme i cúpules i el seu significat.....	11
El problema dels mètodes de cites.....	11
Conclusió	12
Bibliographie.....	13

Motius de la meva recerca

Per comprendre els resultats del meu estudi, haureu de deixar de costat el vostre bagatge ideològic i les idees preconcebudes, entrem en una forma de pensament que dura diversos mil·lennis i és molt diferent a la nostra.

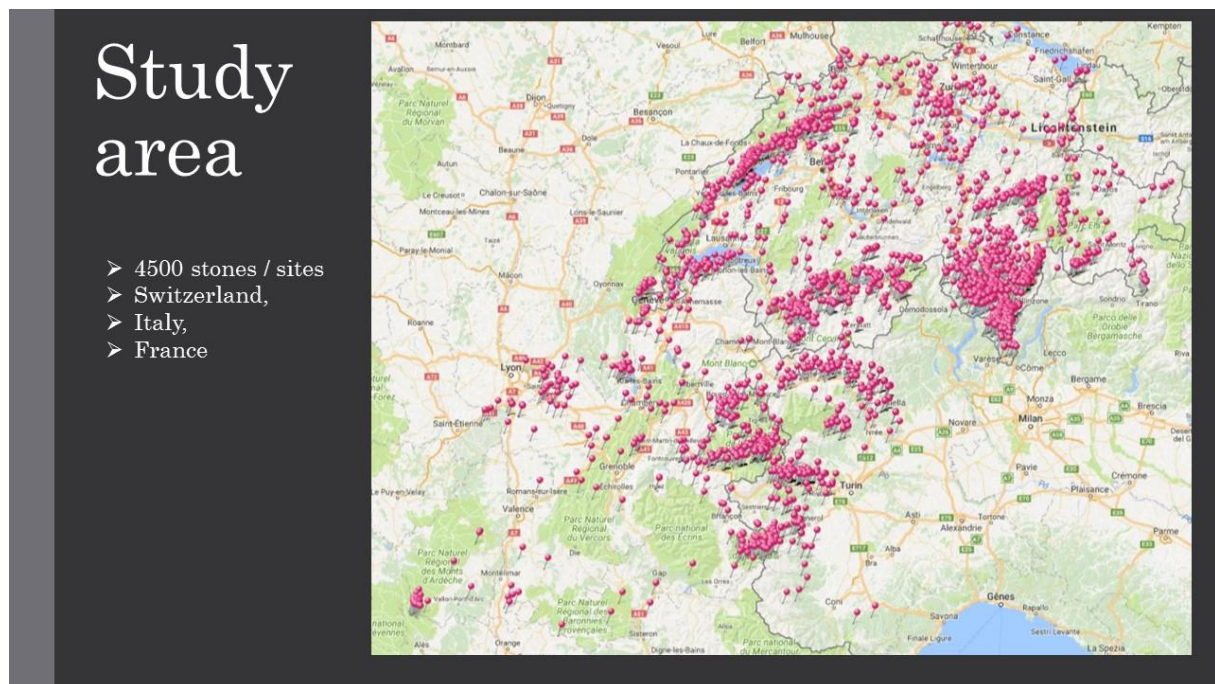
Start of my research

Feissons-sur-Salin (73) Savoie France (Pierre de Feissons)

La meva investigació va començar fa uns anys amb l'estudi de la pedra de Feissons-sur-Salins a Savoie, a la vall de Tarentaise, a França. Aquesta cúpula de pedra té molts gravats que inclouen gravats cruciformes bastant especials. Des d'aleshores he aprofundit aquest tema, que em va permetre entendre millor i reunir un cert nombre d'elements que resumiré aquí per al cas dels cruciformes gravats.

La meva investigació sobre pedres en forma de tassa i els seus gravats

Avançar en la meva recerca i inventaris de dades i bases de dades accessibles. Em centren principalment en l'àrea alpina a França, Suïssa i Itàlia, amb extensió a França al Jura, al Massís Central i als Pirineus i després vaig ampliar la meva recerca al nord d'Espanya.

Recerca sobre cruciformes

S'han realitzat investigacions a Itàlia, Suïssa, França, Espanya sobre creus gravades. Molts des dels anys 60 han conclòs gravats històrics cristians, en un context de cristianització. Un dels estudis italians és llegible al lloc web de rock, un article del butlletí de la Societat Piemontesa d'Arqueologia, publicat el 1998, pàg. 19-39. Tot i molts dubtes plantejades en aquest estudi, els autors no s'atreveixen a equiparar Cruciformes antropomòrfica, excepte esmentar que aquests són en realitat Cruciformes probablement inacabada antropomòrfic. L'estudi més ampli és el de l'espanyol Julián Martínez García, el 2003, "rupestres Gravats en Suports megalítica. La seva Influència en els estudis d'art de la roca".

En aquests estudis es demostra que els dibuixos similars o similars dels gravats de roca estan presents en els temps històrics. Dintres de portes, gravat de parets de castells o esglésies o per a Espanya musulmana en cisternes.

Però els dubtes encara persisteixen i alguns investigadors a Itàlia, França, Suïssa i la Península Ibèrica regularment fan troballes interessants. Igual que Robert Guiraud i Franca Mari, pàgina 145 del Butlletí d'Estudis Prehistòrics Alps publicat per la Societat d'Història Prehistòrica d'Aosta de 1969-1970. Tota aquesta investigació en tots eren greus i de gran qualitat, però es van fer per a alguns fins i tot amb un coneixement limitat i part de la matèria, amb la manca de punts de referència sòlids i dubtes eren massa sovint en les conclusions, es posa en benefici de la tesi que totes les formes cruciformes són històriques per a estudis recents. La manca d'evidència i datació ha fallat fins ara per solucionar aquest debat. Un estudi realitzat a Espanya FORTEA JAVIER, a la província de Jaén, el 1971, va proposar gravats cruciformes data - 1000 a -600 aC.

No obstant això, almenys hi ha alguna evidència de Cruciformes talles pre-cristians de l'antiga excavació Paul Du Chatellier en 1876, en el monticle Renongar a Plovan (Finistère), on molts dels taulells inaccessibles inclouen Cruciformes, un conjunt de data de la Neolític mitjà / final.

A Suïssa, les investigacions i inventaris duts a terme per arqueòlegs del Tesino, inclosos els de Franco Binda, ens van mostrar algunes xifres des de 1978:

- Tesino Suïssa sobre 292 pedres gravades amb rètols:

El 75% té tasses, 13,4% cruciformes, 0,8% creus llatines,

- Italian Grison en 179 pedres gravades amb rètols:

El 77% té tasses, 13,9% cruciformes, 1% creus llatines.

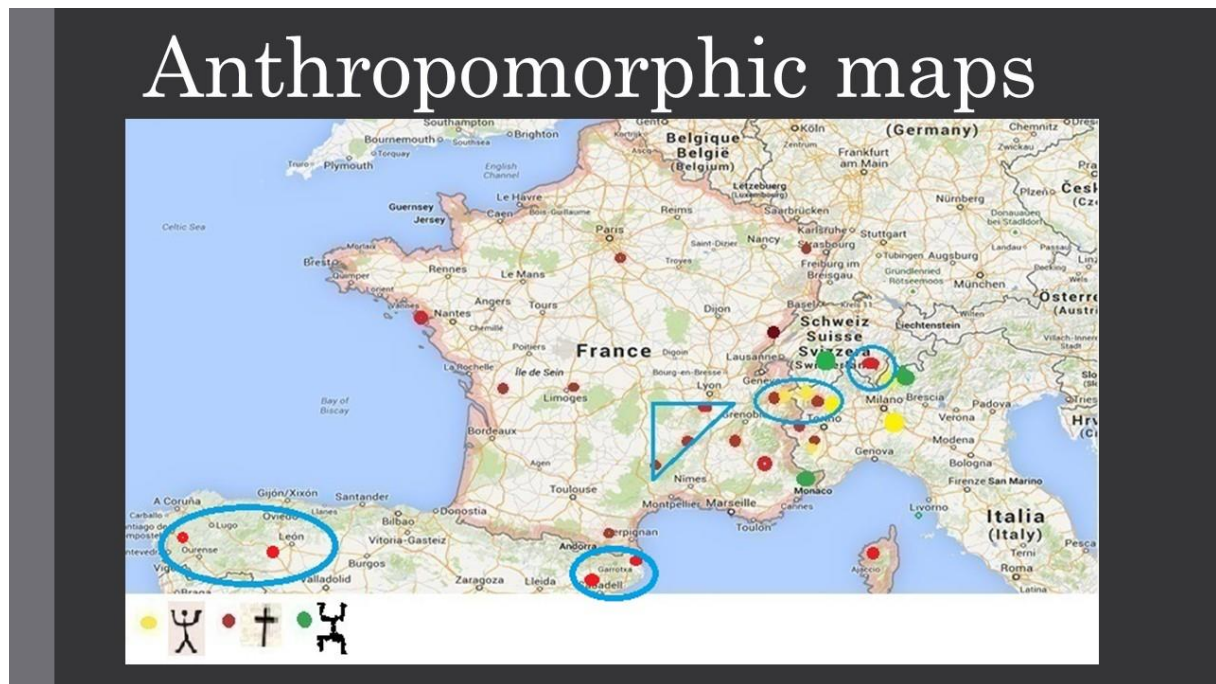
Suïssa té la base de dades més detallada sobre aquest tema, amb moltes fotos, una base que està disponible per a tothom (però en alemany). Mitjançant la redistribució i la traducció d'aquestes dades, he pogut muntar-les i estandarditzar-les amb les d'investigadors francesos i italians. Es va prendre una gran quantitat de temps i treball per recopilar dades disperses amb altres per obtenir una visió general sobre geo localitzades, molt més completa que cobreix Alps del Nord de França, Itàlia i Suïssa. La qualitat de la informació és bastant variable i falta informació important, però encara permet un primer enfocament.

Existeixen moltes cúpules en aquests tres països. Més de 4000 en aquesta àrea d'estudi, entre ells, una mica més del 10% o diversos centenars d'ells tenen cruciforme. Han beneficiat poc dels estudis generals fins llavors, i l'assimilació sistemàtica de les creus a la cristianització ha obstaculitzat enormement el seu estudi.

Les creus gravades sobre aquestes pedres en suïssos són principalment de tipus grec (amb branques iguals a més del 90%). Per a altres països, la qualitat de les dades no és suficient per dir-ho, però això sembla menys el cas.

Cruciform analysis									
Italy				All 3 countries					
Cup stones	504	706	71%	Cup stones	3013	4272	71%		
Ringed cupstones or labyrinths	17	706	2%	Ringed cupstones or labyrinths	151	4272	4%		
Stones with linear engravings	199	706	28%	Stones with linear engravings	699	4272	16%		
Stones with historical crosses	18	706	3%	Stones with historical crosses	241	4272	6%		
Stones with potential prehistoric crosses	28	706	4%	Stones with potential prehistoric crosses	460	4272	11%		
Stones with cupulated crosses	22	706	3%	Stones with cupulated crosses	86	4272	2%		
Stones with cross in phy or crossbow	7	706	1%	Stones with cross in phy or crossbow	39	4272	1%		
France				Suisse					
Cup stones	639	872	73%	Cup stones	1870	2694	69%		
Ringed cupstones or labyrinths	102	872	12%	Ringed cupstones or labyrinths	32	2694	1%		
Stones with linear engravings	119	872	14%	Stones with linear engravings	381	2694	14%		
Stones with historical crosses	17	872	2%	Stones with historical crosses	206	2694	8%		
Stones with potential prehistoric crosses	176	872	20%	Stones with potential prehistoric crosses	256	2694	10%		
				Stones with potential prehistoric latin crosses	54	2694	2%		
				Stones with potential prehistoric greek crosses	202	2694	7%		
Stones with cupulated crosses	10	872	1%	Stones with cupulated crosses	34	2694	1%		
Stones with cross in phy or crossbow	25	872	3%	Stones with cross in phy or crossbow	7	2694	0%		

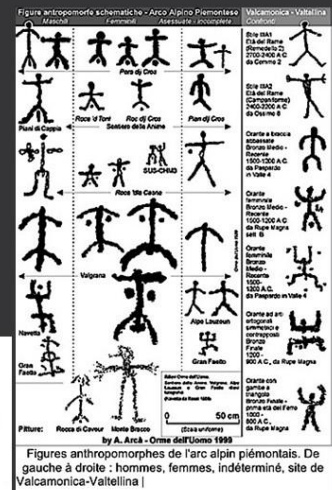
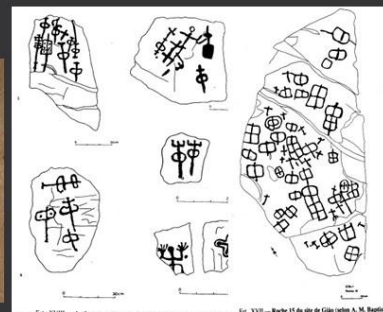
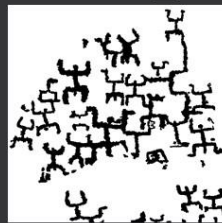
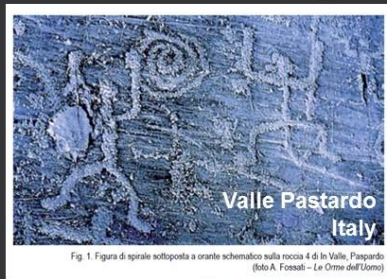
La distribució de cruciformes gravats

Els gravats cruciformes no es distribueixen de forma uniforme, hi ha regions on es troben en grans quantitats, i altres on no n'hi ha ni molt pocs. Les regions amb altes concentracions són per Suïssa Ticino, Itàlia pel nord-est, a França és el Savoy i el sud i l'est del Massís Central, una mica a l'oest dels Pirineus. Els gravats cruciformes estan especialment relacionats amb pedres en forma de copa però en una àrea molt més petita. Les zones de muntanya són les més representades, a França, a Itàlia i a Suïssa, probablement hi ha raons culturals o de conservació a aquesta observació. D'altra banda, cap en els Alps del Sud. També hi ha una zona cruciforme molt important al nord de la Península Ibèrica en zones baixes d'elevació.

Si ens fixem en la distribució geogràfica dels gravats antropomorfs veiem diferents àrees de distribució en funció dels tipus i estils. Les zones solen ser exclusives, a excepció d'alguns casos de diversitat limitada en àrees de fronteres culturals.

Anthropomorphic

Els antropomorfs són forts marcadors de la cultura, hi ha variants diferents i podem seguir les seves distribucions. Els antropomorfs esquemàtics es poden trobar a moltes parts d'Europa amb tipus diferents i variats d'una regió a una altra.

Evolutions

Roca de Tino, Traversella (TO) Italy

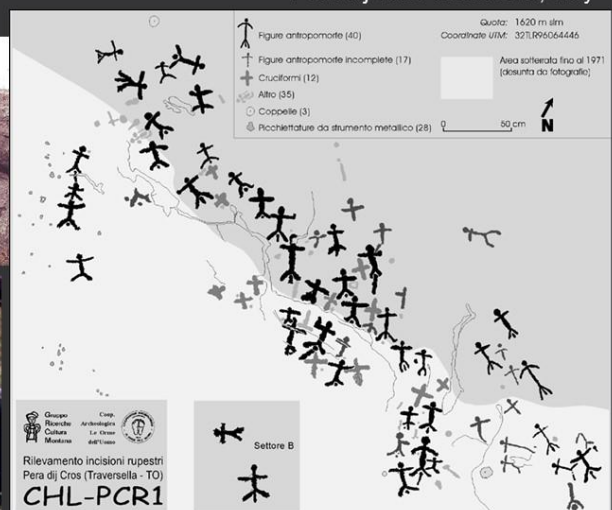

photo A. Arcà - GRGM 1995

Col de la
Vanoise
Tarantaise
France

Pera dij Cros Traversella, Italy

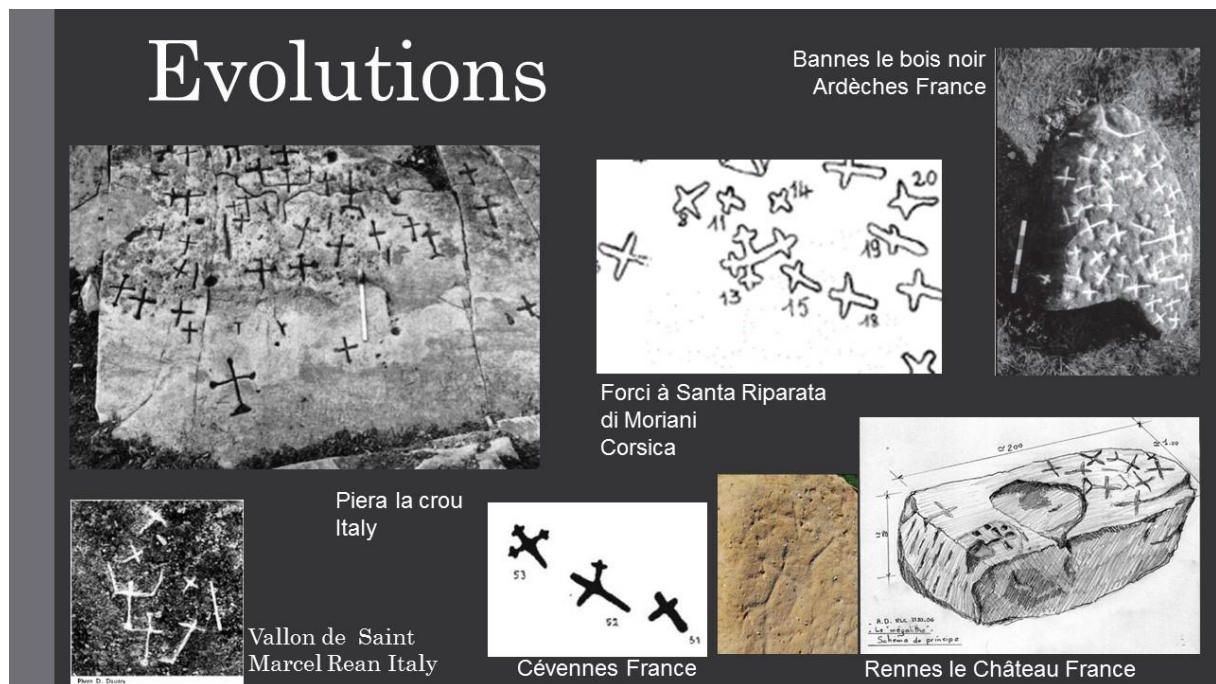
Com es pot diferenciar entre creus històriques i cruciformes anteriors si n'hi ha?

Les cruïlles històriques responen a certs cànons mentals imperatius:

- Les branques són més aviat perpendiculars
- una línia vertical major o igual
- una línia horitzontal situada a la part superior de les creus llatines

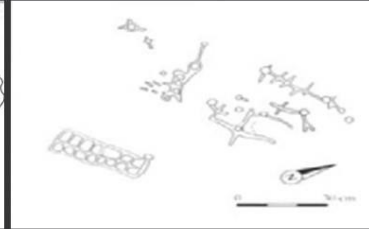
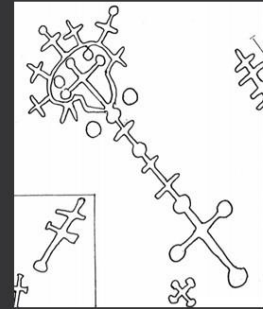
- Un dibuix generalment vertical
- trets recta
- gravats amb eines metàl·liques

El disseny bàsic de la creu històrica ha donat lloc a moltes variants, però encara compleix amb aquests criteris més precisos. Podem pensar que els gravats no compleixen plenament amb aquests criteris, són un potencial cruciforme prehistòric. Entre aquests casos hi ha cruciforme, amb poc transversal perpendicular, els petits drets Trais, posicions no convencionals, amb potes o marques sexatge ... o nombre cohabitat amb antropomòrfic. Aquestes diferenciacions continuen sent complicades, amb patrons molt semblants que persisteixen en tots els períodes. Malgrat això, en comparar una gran quantitat de gravats, s'arriba bastant bé a reconèixer-los i a distingir-los.

Aquests Cruciformes prehistòrics podrien ser persones físiques o senyals portadores en lloc antropomòrfiques d'un altre significat semàntic: Solar (creu grega), persones mortes o ànimes (creu llatina), poden tenir un sentit diferent de l'oració antropomorf (que no estan sexes), ...

Tessin Switzerland

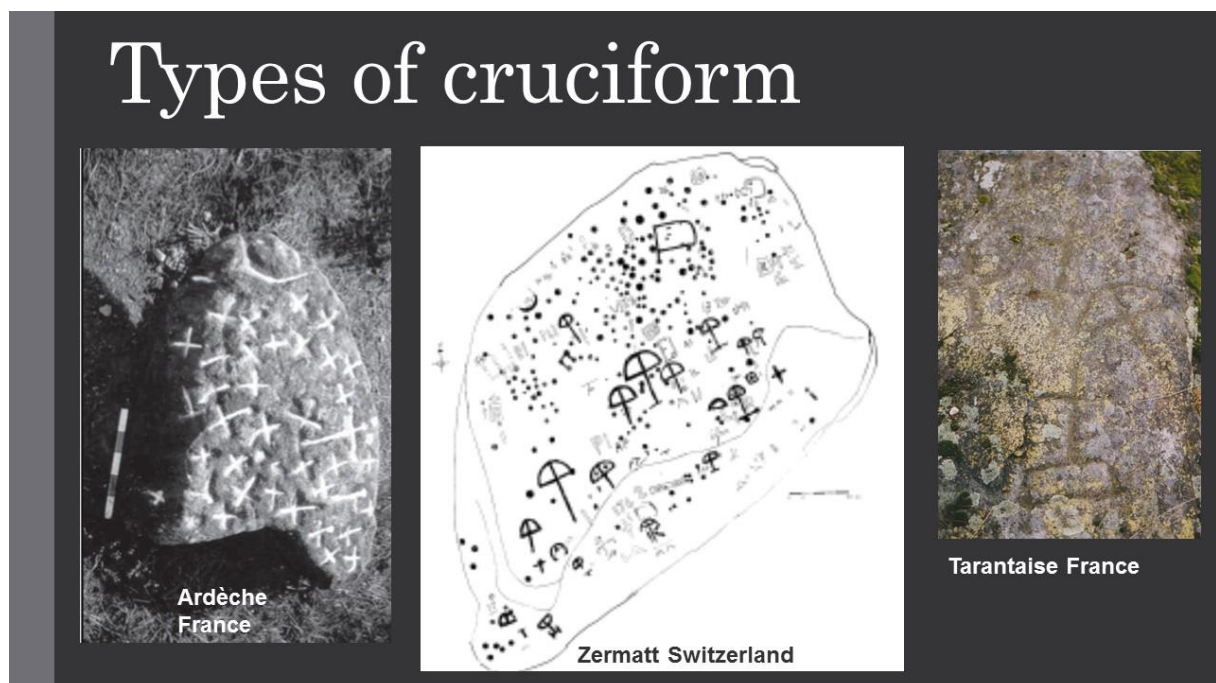
Cévennes France

Un cas significatiu és el significat de la creu usada en els atuells funeraris, a les parpelles, a la part inferior o per sota del peu, cap a l'any -1000 aC, per exemple, a Itàlia les marques que semblen estar associades amb certs ritus funeraris. Estem en els cicles de la vida.

La creu llatina cruciforme també evocuen l'home, naturalment, els braços i el cos, però aquestes actuacions són molt menys freqüents: escultures de les Cíclades, Grècia, Xipre, Sardenya, ... El ankh o Ankh, que significa vida eterna entre egipcis, també és un bon exemple.

Anthropomorphic cruciform possible evolution

Quan analitzem els exemples a Suïssa, trobem una major proporció de creus (anomenades grecs) amb branques iguals, no necessàriament antropomòrfiques. Són més com signes solars. A Itàlia, França i Espanya, d'altra banda, hi ha variacions cap a formes cruciformes que semblen antropomòrfiques. En alguns llocs del Piemont, Galícia, León conviuen diversos estils. Hi ha exemples de possibles evolucions antropomòrfiques a cruciformes. Hi ha probablement diverses escoles de pensament segons la regió, però una memòria propera i un fons semàntic. En tots aquests casos el significat semàntic probablement estigui lligat a la perpetuació del cicle de vida i ànima, mort, fertilitat ...

Les variants cruciformes

Cruciformes va trobar senzilla, tasses de Cruciformes, la forca Cruciformes, Cruciformes chapotés de (phi o una ballesta), l'anellament Cruciformes, Cruciformes es troba a la ... També hi ha a files o grups ... El gran problema és poder classificar-ho tot, després de 8000 anys de gravats de tots els temps. Algunes formes com ara la ballesta gravat pot similitud amb antropomòrfica Portugal i Espanya interpretar-se de manera diferent, és probable que sigui una variació dels tipus de resar o d'estrella, encara que altres formes també van existir en períodes històrics .

Types of cruciform

Cross
(Léon) Spain

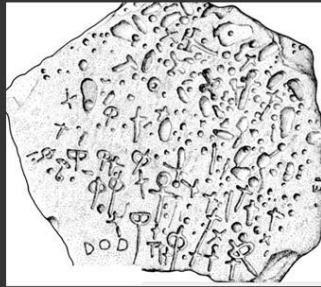

Solar Cross Ireland

Solar cross Island

Cross and anthropomorphic
Ireland

Cross and anthropomorphic Spain

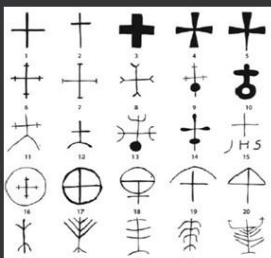
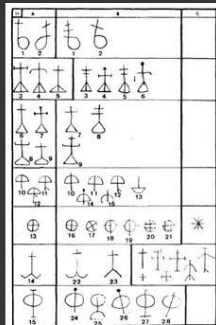

Figura 34. Grabados cruciformes de la Peña de la Albarda de Pozzodon (Teruel). Según P. Aslan (1985), modificado por los autores.

En els altres països de la creu gravada Europa són molt més rares, el nord d'Espanya és una regió on ens trobem amb molts models molt interessants i complementàries de les dels Alps, les formes ens ajuda a comprendre millor la seva evolució. També hi ha alguns casos a Irlanda, Macedònia i Sèrbia. Alguns enllaços entre Portugal, Espanya, Irlanda, són notables i mostra possibles rutes marítimes van ser l'intercanvi d'idees i pensaments vectors.

Crosses

Cross Spain

Historical cross engraved on stone lintels Italy

Type	Savoie Pélissas sur Salin	Savoie Col de la Vanoise	Savoie Maurienne	Italie Traversella (TO)	Vall Saône Roc d'Urval Italie	Inizio Vai da Checc Suisse
Antropomorphe croix potences						
	Neolithique Craie d'une photo de Raphaël Escudier	Neolithique	Neolithique	Neolithique âge du Bronze	Neolithique	Neolithique
Haut Languedoc massif du Caroux	Cevennes Sierre de l'arzel rocher aux croix	Forci à Santa Riparata di Morini Corse		Bouchouse la lauze Savoie Gexyres France	Mosogno, Tessin Suisse	
Antropomorphe croix potences autres variantes						
	Neolithique	Neolithique	Neolithique	Neolithique	Neolithique	Neolithique
Preonzo, Tessin Suisse	Sonogno, Tessin Suisse	Vogorno, Tessin Suisse	Monticolo di Darfo Italie	Bagnes Fionnay Suisse	Zwischbergen Suisse	
Antropomorphe croix potences autres variantes						
	Historique ?	Historique ?	Historique	Historique	Historique	Historique
Bregaglia Castasegna Suisse	Lumino, Tessin Suisse	Mergocia, Tessin Suisse	Lorenzetta Italie	Dumleachg Suisse	Valle Maggia Tessin Suisse	
	Historique	Historique	Historique ?	Historique ?	Historique	Historique

Algunes formes cruciformes Neolític i pre-cristians poden persistir i influir en les formes històriques de la creu, i probablement promoure l'adopció de la creu llatina pel cristianisme en aquestes regions, des del segle V a prendre algunes formes preexistents que són marcadors regional. Algunes formes de creus preexistents poden haver conservat un significat esotèric. Aquesta persistència de formes podria induir a error. Hi ha molts altres exemples de la persistència: ankh, laberints, embarassada de tres

esvàstica ... Si tenim en compte aquests factors i supòsits, no hi pot haver, per tant, una perspectiva molt diferent sobre el fenomen de Cruciformes.

La relació entre la pedra cruciforme i cúpules i el seu significat

Els estudis que he realitzat sobre cúpules i síntesis existents tendeixen cada cop més a associar-los amb el culte dels avantpassats, el cicle de la vida. Els cruciformes estan fortament associats amb cupons i probablement tenen un significat similar o complementari. La meua anàlisi actual em fa pensar que podria ser una pràctica xamànica relacionada amb les ànimes dels morts que es tracti. El significat de la creu probablement evocarà el significat de la vida, la salvaguarda i el renaixement de l'ànima. Probablement hi havia libacions. Les llegendes sobre aquestes pedres ens parlen, de sacrificis, de fertilitat, i dels països del nord de les fades dels elfs, una referència a les ànimes.

El problema dels mètodes de cites

Cruciform datation examples

Les pétroglyphes des phases I-II-III semblent pour la plupart obtenus par des outils en pierre, mais quelques exemplaires sont réalisés par la technique "en sillon", bien documentée dans les Alpes Piémontaises et comportant une gravure profonde à l'aide de marteau (ou masse) et ciseau, suivie par un polissage, probablement à l'aide d'une pierre, qui ne permet pas aux traces de piquetage de se conserver. Les pétroglyphes de la phase IV se détachent nettement des autres pour avoir été réalisés par des outils en fer et pour leur meilleur état de conservation.

Leur datation

Les deux dates — 1711 [?] et 1822 — permettent de renvoyer les phases I et IV respectivement aux XVIIIe et XIXe s. Leur présence est donc très significative, car elles donnent une idée assez précise du début et de la fin du phénomène étudié. Les phases II et III doivent donc dater du XVIIIe s.

La plupart des pétroglyphes appartiennent aux phases I et III, les deux caractérisées par la prédominance de signes cruciformes simples et complexes et, deuxièmement, de signes en arbalète. Dans la phase I on observe aussi une figure assez rare parmi les pétroglyphes, reproduisant probablement un œil.

Queyras
France

Els mètodes utilitzats fins avui fins ara, els cruciformes, són més que qüestionables i suficientment científics. Sovint provoquen falses datacions, la datació es fa amb criteris poc fiables.

- Comparació dels nivells de desgast

Els nivells de desgast són molt dependents de les tècniques inicials del gravat, els gravats antics i profunds poden semblar menys utilitzats si es comparen amb gravats recents menys profunds o amb tècniques molt diferents, i si aquestes comparacions no són molt atents.

- comparació amb altres estudis previs (en part falsos)

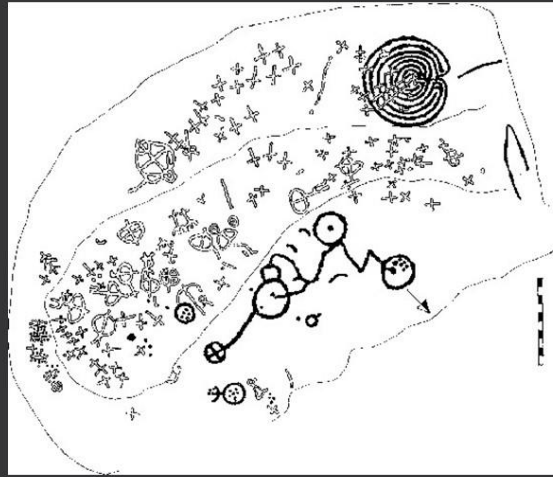
Els estudis poden influir entre ells i alimentar al llarg del temps una ficció acceptada que esdevé inevitable. Alguns signes, com ara creus i formes de ballesta, estan datats per proves i influeixen amb massa força en el veredict general, mentre que estudis acurats demostren que el seu significat és bastant diferent. A més d'algunes dates gravades, és suficient que el conjunt estigui normalitzat.

- Comparació de tipus de gravats i dibuixos

Les comparacions es fan a vegades amb àrees molt allunyades i amb gravats de diferents cultures. Hem de tornar a fer aquestes anàlisis amb més criteris i un millor coneixement del tema general, que encara queda per explorar, per donar referències menys qüestionables. Cal dir que aquest tema és poc estudiat en el seu conjunt. Un altre problema és que les troballes sobre pedres de copa durant les excavacions no estan ben comunicades, cosa que no ajuda amb la data i l'anàlisi.

Els mètodes i els estils de gravat cruciforme són molt diferents de les tècniques de piquets utilitzats a Mont Bego o Val Camonica per exemple. Els cruciformes estan fets amb tècniques de gravat profund amb mètodes similars als utilitzats per cavar les copes. Els gravats de tasses i cruciformes estan més dispersos, menys agrupats i distribuïts per àrees més grans, cosa que fa estudis més complexos.

Interesting example

Pedra Escrita Santa Mª de Oia (Pontevedra) Castille Spain.

Conclusió

La meua hipòtesi actual és que probablement hi hagués una o més cultures particulars que es desenvolupessin cap als períodes, des del Neolític fins a l'Edat del Bronze, en part de Suïssa, Itàlia, França, Portugal i Espanya comparteix en part creences comunes, basades en un context de creences més antigues. Aquestes creences van romandre al marge de les noves religions i van evolucionar sota la seva influència fins a l'Edat Mitjana en refugis de zones marginals. Després de la desaparició d'aquestes pràctiques, alguns signes podrien ser usats novament per a pràctiques ocultes, durant alguns segles, per la seva proximitat amb la creu cristiana abans de desaparèixer.

Aquestes àrees són particularment denses en gravats, més d'un centenar de llocs principals amb cruciformes es distribueixen en aquests 5 països, permetent estudis de detall més detallats. Les característiques comunes es troben en tots els llocs.

Casos especials:

- A Suïssa tenim la majoria de creus solars d'estil grec,

- al sud del Massís Central, els Pirineus i Catalunya s'han desenvolupat cruciformes i cúpules relacionades amb pedres elevades o enterraments de pedra,
- per a la Península Ibèrica a les regions de Galícia i Lleó, aquestes creences també s'associa amb laberints i cercles concèntrics.
- Pel sud d'Espanya, aquestes pràctiques han existit en edificis històrics en zones amagades.

Aquest tema ha estat poc considerat pels arqueòlegs de finals del segle XX, i especialment amb prejudicis molt forts, que podem comprendre, però que han emmascarat la realitat del fenomen.

Les cruciformes pre-cristianes existeixen, són molt variades, aquesta iconografia té un fort significat simbòlic. Els vincles amb les pedres de la copa són demostrables. És un conjunt molt ric: tasses, canals, signes cruciformes, en forma d'U, signes solars, laberints ... Alguns d'aquests signes van persistir al començament dels períodes històrics i es van tornar a prendre amb altres significats per a un ús més ampli esotèrics en la seva aparença propera als signes cristians, com alguns gravats de les esglésies poden suggerir.

Les bases de dades existents s'han d'unificar a nivell europeu, enriquides i detallades, són suports únics per al progrés. Una xarxa d'especialistes per a aquests temes en aquests diferents països ha de poder desenvolupar-se per desenvolupar sinergies. L'atenció especial dels arqueòlegs sobre aquests temes hauria d'ajudar a refinar datacions massa limitades.

Els cruciformes són la clau per comprendre molts altres temes. Aquesta és una nova peça del trencaclosques, per entendre les creences d'aquests temps i és una especificitat europea que mereix més recerca

Bibliographie

Pascal Pannetier <http://oldmaps.free.fr/cupules/croix.php> Etude des différents types de gravures cruciformes.

Pascal Pannetier <http://oldmaps.free.fr/cupules/gravures.php> Les croix préchrétiennes.

Pascal Pannetier http://oldmaps.free.fr/cupules/pierres_des_ames.php rapport entre pierres à cupules et défunts.

Pascal Pannetier <http://oldmaps.free.fr/cupules/croix.php> Etude des différents types de gravures cruciformes.

Andrea Arcà, Angelo Fossati, Elena Marchi(Cooperativa Archeologica Le Orme dell'Uomo)
<http://www.rupestre.net/archiv/2/crosart.htm> Bollettino della Società Piemontese di Archeologia e Belle Arti, Archeologia e Arte in Canavese, L, 1998, pp. 19-39, Le figure antropomorfe preistoriche della Pera di Cros in Valchiusella e dell'arco alpino occidentale: metodi di rilevamento e considerazioni stilistiche.

Franco Binda, Livre : Archeologia rupestre nella Svizzera italiana, Armando Dadò Editore (1996)

Franco Binda, https://www.icomos.org/centre_documentation/inora/inora14/inora-14-4.pdf Notes d'archéologie rupestre en Suisse italienne.

Fabio Copiatti, Elena Poletti Ecclesia http://www.ccsp.it/web/INFOCCSP/bcsp/bcsp39_preview.pdf A protezione della soglia. Simboli incisi su architravi di edifici medievali nel Verbano Cusio Ossola, BCSP Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici - vol. 39 - 2015.

Francisco d'Errico, Dominique Sacchi, et Marian Vanhaeren <http://www.arteco.pt/Ficheiros/Bibliografia/1750/1750.pt.pdf> L'art paleolithique a l'air libre - Analyse technique de l'art gravé 1999.

L. Baudet http://www.persee.fr/doc/bmsap_0037-8984_1951_num_2_1_2883 Les figures anthropomorphes de l'art rupestre de l'Ile-de-France, Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris Année 1951 Volume 2 Numéro 1 pp. 56-66.

https://www.academia.edu/5154245/Le_symbole_du_Capovolto Le symbole du « Capovolto » de la Sardaigne pré-nuragique

Donatien Bonamy Rapport de Prospection Thématique 2015, Les Pierres du Méniscoul et les Cartes du Diable Piriac-sur-Mer (Loire-Atlantique). Un nouveau regard sur des pierres gravées singulières Opération n° 2015-20 Direction Régionale des Affaires Culturelles des Pays de la Loire (Arrêté n° 2014 SGAR/DRAC/123)

<http://www.archeosvapa.eu/wp-content/uploads/2014/02/BEPA1.pdf> Bulletin d'Etudes Préhistoriques Alpines 1 (en Italien et en Français)

<http://www.archeosvapa.eu/wp-content/uploads/2014/02/BEPA2.pdf> Bulletin d'Etudes Préhistoriques Alpines 2 (en Italien et en Français) 1969-1970

Archeologia rupestre nella Svizzera italiana Franco Binda Armando Dadò Editore (1996).

Il mistero delle incisioni, Archeologia rupestre nella Svizzera italiana, Franco Binda, Editore: Armando Dadò Editore 2013, EAN: 9788882813536.

Hemans, C. I. A History of Ancient Christianity and Sacred Art in Italy 1866.

Seymour, The cross in tradition history, 1898.

Ralph Woodrow, Babylon Mystery Religion, 1966

Gabriel de Mortillet, le signe de la croix avant le christianisme, 1866.

Josep Tarrús Galter, Offrandes, libations et épitaphes dans les dolmens de la Catalogne, 2012.

Jean-Mary Couderc, Géographie et Archéologie des cupules, 2016

FORTEA, JAVIER, grabados rupestres esquemáticos en la provincia de Jaén, Zephyrus, XXI-XXII, Salamanca, 1970-71.(Spain).

Un nuevo conjunto de grabados al aire libre de cronología protohistórica e histórica, en el entorno del "Castro Colorado" (Cuevas-Astorga, León), José Ignacio Royo Guillén, Juan Carlos Campos Gómez 2015 (Spain). <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5840035.pdf>

Dusko Aleksovski World Academy of Rock Art, R. of Macedonia, Art rupestre base de l'écriture de notre planète, 2009.

Ronan Polles, étude d'une fouille ancienne de Paul Du Chatellier, Le tumulus de Renongar en Plovan (Finistère). https://www.persee.fr/doc/rao_0767-709x_1993_num_10_1_996

Robert Guiraud Cupules et gravures dans la Commune de Combes » (Hérault), Cahiers Ligures de préhistoire et d'archéologie par les Sections Françaises de l'Institut International d'Etudes Ligures - 13 - 1964 - (1ère partie).

Franca Mari, Bulletin d'études préhistoriques alpines (BEPA II), publié par la société d'études préhistoriques alpines d'Aoste 1969-1970 page 140.

Pietro Astini, article « Il masso delle croci - il Varesotto », dans la Rivista della società storica Varesina. http://www.ilvaresotto.it/PDF/Curiglia_AlponeMasso.pdf

Henri Onde 1941, « L'occupation humaine en Maurienne et en Tarentaise » In: Revue de géographie alpine, tome 29 N°2. pp. 223-264.

J. Á. PAZ PERALTA, 2008, Grabados rupestres en Aragón. Problemas de significado y datación. http://www.museodezaragoza.es/wp-content/uploads/2013/04/2008.J.-%C3%81.-PAZ-PERALTA_GRABADOS-RUPESTRES-EN-ARAGON.pdf

Julián MARTINEZ GARCIA, 2003, Grabados rupestres en soportes megalíticos. Su influencia en los estudios de arte rupestre. [http://www.academia.edu/3586050/MARTINEZ_GARCIA_Juli%C3%A1n_2003_Grabados_rupestres_e
n_soportes_megal%C3%ADticos._Su_influencia_en_los_estudios_de_arte_rupestre](http://www.academia.edu/3586050/MARTINEZ_GARCIA_Juli%C3%A1n_2003_Grabados_rupestres_en_soportes_megal%C3%ADticos._Su_influencia_en_los_estudios_de_arte_rupestre)